

Fóti Péter: Poroszos-e a mai magyar iskolarendszer?

március 24, 2023

A porosz iskolarendszert szokás szidni. De mit is értünk alatta, miért szidjuk jogosan?

Gyakran a kritika kimerül felszíni dolgokban: úgy tűnik, mintha a porosz iskolarendszer csupán a szigorú tanárt jelentené. Bár ez önmagában igaz, a rendszer azért ennél többet jelent. Többet jelent, mert magában foglal egy hibás tanuláselméletét, egy rossz iskolai szervezetet, egy rossz tanári szerepet is. Az alábbiakban megpróbálom a rendszert leírni, keletkezését, és azt is, ahogy elterjedt, és terjed ma is.

A rossz tanuláselmélet

Sajnos általánosan elfogadott, hogy az ember úgy tanul, különösen a gyerek, hogy az egyszerűtől a bonyolult felé halad, hogy a konkrét felől az absztrakt felé halad. Először megtanuljuk a hangokat, egyszerű nyelvtani struktúrákat, hogy később megértsük a nyelvet, hogy azután írni és olvasni tanuljunk. Először megtanulunk számolni, hogy később bonyolult matematikai operációkat tudjunk elvégezni. Először történelmi tényeket tanulunk, hogy később összefüggéseket értsünk meg. A pszichológiában ezt az elméletet asszociációs elméletnek hívják. (A továbbiakban nevezzük ezt standard elméletnek) Ezt a teóriát vette át a porosz iskolarendszer pedagógiája is. A valóságban a gyerekek máshogy tanulnak.

A nyelvet például úgy tanulják meg, hogy kezdettől fogva komplex dolgokat igyekeznek felfogni és kifejezni. Az analízis csak sokkal később következik. Akkor érthetik majd meg a részleteket, mikor az egészet már komplex módon elsajátították. (Nevezzük ezt az elméletet valóság-hűnek.)

Ahogy felnőttkorban megtanulunk egy idegen nyelvet, az hasonlíthat a standard teóriánál elmondottakra, de a kisgyerek máshogyan tanul. A gyerek számára a motiváció (érdeklődés) az, hogy kommunikálni akar, és amint ezt teszi, mellesleg tanul. Meg akar érteni, és ki akarja magát fejezni. Mindehhez nincs szüksége arra, hogy a nyelvet lebontsa egyszerű elemekre. Komplex nyelvtani dolgokat így előbb tanulhat meg a gyerek, mint egyszerű dolgokat. Mindezt John Holt két első könyvében nagyszerűen bemutatta.[1]

Hogy ez így van, arra már Rousseau is felhívta a figyelmet, amikor az Emil és a nevelésben azt írta, hogy nem fog azzal foglalkozni, hogy Emilt olvasni és írni tanítsa. Rousseau azt gondolja, hogy Emil ezt azért fogja megtanulni, mert leveleket kap, amit feltétlenül el akar olvasni, és mert nevelője, Rousseau nem hajlandó azt neki felolvasni.

Rousseaunak ugyan igaza van abban, hogy az igazi tanulás kiindulópontja a gyerek érdeklődése lehet, de elméletében sajnos átesett a ló másik oldalára, és megfélekedett arról, hogy a tanulásban a tanárnak is szerepe van, és a tanár szerepét semminek vette. Minderről később még részletesen írok.

Röviden szólva azt lehet mondani, hogy a porosz iskolarendszer tanulási elmélete azt mondja, hogy a gyerekebe be lehet tölteni a tananyagot, és hogy a gyerekek érdeklődése nem fontos az iskolában. Valójában a gyerekek érdeklődése a legfontosabb, és a töltögetős módszerrel csupán a gyerekek rövid távú memóriáját lehet feltölteni, de nem lehet elérni azt, hogy lényeges dolgokat elsajátítsanak. A valóságos tanulás nem az egyszerűtől a bonyolultig halad, mint azt a porosz idők iskolamesterei képzelték. A gyerekek tanulásában az egyszerű, az absztrakt, az összetett és az egyszerű egyszerre van jelen, és hol ezzel, hol azzal a dologgal foglalkoznak. Tanulni szövevényes utakon tanulnak, minden gyerek különbözőképpen. Látszólag sokáig nem történik semmi, és azután egyik pillanatról a másikra valami új ismeret fogalmazódik meg,

valami új képesség bont szárnyat. Az hogy erre mikor kerül sor kiszámíthatatlan.

A standard (porosz) tanuláselmélet azt sem veszi figyelembe, hogy a gyerek fejlődésében mindig szerepe van annak, amit a gyerek már tud. A már ismerthez képest tud a gyerek valami újat hozzátenni, nem lehet, bár azt az iskola máig megpróbálja, az agyban egy-egy új szigetet létrehozni a víz közepén. A tananyag látszólagos felépítettsége ezen valójában nem változtat, mert a gyerekek nem menetrend szerint közlekedő vonatok. A tananyag felépítettsége nem felel meg a gyereki megismerés útjainak. A gyermeki tanulás újra és újra nekifut sokféle ismeretlennek, és összekapcsolja azokat. A tantervben visszatükröződik a tudományok rendszere, amely azonban nem felel meg a világ egységességének. A matematika nem választható el a fizikától, a történelem a kémiától, a környezetvédelem a biológiától. Ez a szétválasztás inkább káros, mint hasznos. Úgy tűnik, mintha lenne valami olyasmi, amit kémiai problémának nevezhetnénk. Pedig nincs.

A porosz tanuláselmélet diadala

Hogyan történt az, hogy a standard (porosz) tanuláselmélet ilyen erősen bevette magát az agyakba?

Hogy ezt megérthessük meg kell ismerkednünk a porosz állami iskolarendszer kialakulásával a 19. század elején. Az egyik híres pedagógus, aki a standard tanulás elmélet híve volt, Pestalozzi, aki a 18. század végén és a 19. század elején tevékenykedett.

Pestalozzi írástanulás-módszere az egyes betűk tanulásától indult, azután kétbetűs szavakat íratott, és mindent addig gyakoroltatott, amíg azt nem gondolta, hogy a gyerek az eddigieket mind tudta. Ez után következhetett a következő lépcsőfok, a hárombetűs szavak. Minderre egy feltételezett tökéletességre törekvés jegyében kerül sor. Nem számít az, hogy a gyerekek valójában csak értelmes szavakat szeretnének

megtanulni leírni, nem számít az, hogy tudjuk, hogy gyerekek valójában felejtenek, és számos dolgot újra és újra meg kell tanuljanak ahhoz, hogy azt tartósan tudják. Nem, Pestalozzi hisz a tudás épületében, abban, hogy az egyszerű után jöhet a bonyolultabb. Pestalozzi hibáját mérsékli egy körülmény: árva gyerekeket tanított, akiknek szüleit helyettesítette. A tanár, ha vonzó személyiség, és Pestalozzi valószínűleg vonzó volt a gyerekek számára, akkor tevékenysége kiváltja a gyerekekben a vágyat: megfelelni a tanárnak. Végül is a cél, olvasni és írni megtanulni, valószínűleg nem volt mindegy a gyerekeknek.

Pestalozzi elmélete könnyen felhasználható arra, hogy belőle egy tudománytalan elmélet legyen: az az elmélet, amelyik azt mondja, hogy a gyerekek tanulása tervezhető. Erre gondolt Tolsztoj, amikor a rendszer ellen tiltakozva ezt írta:

„Az iskolát nem úgy hozták létre, hogy az olyan legyen, ahol a gyerekek kényelmesen tanulhatnak, hanem úgy, hogy ott a tanárok kényelmesen taníthassanak. A gyerekek beszélgetése, mozgása, vidámsága, amely elengedhetetlen feltétele a tanulásnak, zavarja a tanárt, és ezért az iskola a kérdések börtöne, ahol a beszélgetés és a mozgás tilos. ...a felülről, erőszakkal létrehozott iskolákban a tanár nem a juhok pásztora, hanem azok börtönőre.

Ahelyett, hogy belátnák, a siker feltétele adott helyzetben az, hogy tanulmányozzák azt a dolgot, amivel foglalkozniuk kellene (az oktatásban ez a „tárgy” a szabad gyerek), úgy akarnak tanítani, ahogyan ezt maguk megszokták, és a legjobbnak találják. Ha pedig ez nem vezet eredményre, akkor sem a tanítás módját változtatják meg, hanem inkább a gyermeki természet megváltoztatására törekednek. Ebből a tendenciából keletkezett és ma is keletkezik az a rendszer (Pestalozzi), amely megengedi a „mechanikus kioktatást”, azt az örök tendenciát, amelynek célja, hogy függetlenül a tanártól és a tanulótól, a módszer egy és ugyanaz maradhasson.”[2]

Pestalozzi vonzódásának a „rendhez” lehet egy személyes oka

is: hajlott arra, hogy önmaga kaotikus legyen. Ezt a káoszt kellett egyensúlyozza a szigorú módszer.

* * *

A standard (porosz) tanuláselmélet diadalútja 1811-ben kezdődött, amikor Wilhelm von Humboldt, aki korábban egy radikális tagadója volt a központosított iskolarendszernek, Saulusból Paulussá lett: Meg akarta váltani a szerinte rossz iskolákat. Rendet akart tenni. Azt szerette volna, ha minden tanár tervszerűen működik. Ehhez találta ki eszköznek a mechanikus (standard) tanítást, amely, mint azt cikkem elején mondtam, azt állítja, hogy a végtelen ismételtetésekéből, a kényszerek hatása alatt elvégzett gyakorlatokból keletkezik valami hasznos a gyerekek agyában. Humboldt 1811-ben kinevezték porosz kultuszminiszternek. Ez alatt az egy év alatt megalapította a berlini egyetemet, de sajnos bevezette a mechanikus tanítási módszert minden tanárra és minden gyerekre. Ez a tévtan azért terjedt nagy sebességgel el, mert alkalmas volt szolgálni egy célt: egy központilag irányított állami iskolarendszernek segített a lakosság fegyelmezésében, amire a kialakuló ipari társadalomnak szüksége volt. Humboldt tevékenysége így kiterjedt az egész világra.

Ebben a pillanatban válik a pedagógia ezen poroszos fő árama a fegyelmezés, a rend szolgálólányává. Úgy tűnik, mintha arról szólna a pedagógia, hogy egy tanár törődik a gyerekekkel. Ez a látszat. Úgy tűnik, hogy a didaktika segítségével megtanít a gyerekeknek valamit, amit az nem tud. Valójában a tanár a modern iskolarendszer papjává válik. A tan, amit képvisel különbözik a vallás tanától, ahol a gyerekeknek azért kell magukat a tanárnak alávetni, mert különben a pokolra kerülnek. A porosz rendszer ideológiája más: itt, ha a gyerek nem követi a tanárt, ha nem hisz abban, hogy a magolás, az értelmetlen feladatok elvégzése számára hasznos, akkor buta marad, akkor nem viszi majd semmire az életben.

Humboldt, amikor Pestalozzi módszerét minden iskolában

bevezette, nem gondolta, hogy árt. Nem gondolt arra, hogy Pestalozzi gyerekeinél a módszer ugyan jó lehetett, azonban minden gyerekre bevezetni biztosan nem volt hasznos.

Ha a tanítási módszer minden gyerekre egyforma lehet, akkor természetes, hogy minden iskola egyforma lehet, akkor logikus az iskolák központi vezérlése.

Az osztályokra bontás és fegyelem problémája

A rossz tanuláselmélet még néhány hibás nézettel párosulva vezet oda, hogy az osztályteremben a tanár élet-halál ura legyen, hogy joga legyen testi fenytést alkalmazni. A rossz tanuláselmélet alapján lehetséges egy konkrét tantervet előállítani, amit a gyerekeknek meg kell tanulni. A társadalom centralizált felépítése, a hatalom központosítása vezet oda, hogy a tanár is kap egy kicsi hatalmat alattvalói, a gyerekek felett.

A rossz tanuláselmélet vezet oda, hogy a porosz iskolarendszer elfeledkezik arról, hogy a gyerekek nem csupán a tanártól, hanem egymástól is tudnak tanulni. Az idősebbek a fiataloktól, a fiatalok az idősebbektől. Ennek az iskolában nincs helye. Nincs helye, mert az iskola központjában nem a tanulók, hanem a tananyag áll. Ennek érdekében jön létre az osztályokra bontás. Az osztályokra bontás, amely megnehezíti azt, hogy a gyerekek egymástól tanuljanak, és megnehezíti azt, hogy bizonyos területeken jóval előbb, vagy jóval hátrább lehessenek, mint a többiek. Mindezek nem toleráltak többé.

Talán ma már közhely, de még mindig el kell mondani, hogy a gyerekek mindenütt tudnak tanulni. A mezei munka közben, játék közben, bevásárlás közben, egyszerűen mindenütt. Ezzel szemben a rossz tanuláselméletre építő iskola, mindezeket a tanulási formákat leértékeli, és felértékeli az iskolán belüli tanulást. Ezt a felértékelést arra használja ki, hogy

bevezesse a tankötelezettséget. Mintha az iskola nélkül az emberek barbárok lennének. Az iskolakötelezettség nem a legfőbb jó, mint azt számos iskolateoretikus gondolja. Az iskolakötelezettség beismerése egy kudarcnak: A gyerekek, mint minden ember szívesen választ magának más embereket tanárnak. A iskolakötelezettséggel ez a választás semmivé lesz.

A választás lehetősége megszűnik két vonatkozásban is: A gyerek nem választhatja meg, hogy mit tanuljon, és nem választhatja meg, hogy kitől tanuljon. A választás lehetőségét ellopták tőle. A maga gyermeki módján ez ellen sok gyerek tiltakozik. A a megtorlás nem marad el.

Ezért kell fegyelmezni az iskolában. A tanár tevékenységét jogosnak tartja, mert amit itt korábban elmondtam egészen máshogy látja. Máshogy látja, mert korai életétől kezdve ebben a más gondolkodásmódban nőtt fel: a gyerek buta, és a tanítás fogja majd okossá tenni. Ha mégsem, akkor a gyerek rossz anyagból van. A tanár munkájának igazolása az engedelmes gyerek, a tanfelügyelő elégedettsége. A tanfelügyelő pedig azt látja jónak, ha a gyerekek papagáj módjára válaszolnak a végtelenségig leegyszerűsített kérdésekre. Az iskolában ugyanis a tanár kérdez, nem a diák.

A tanár, mint rendőr

A tanár szerepe az iskolában a rendőr szerepe. Rendőrré pedig ott van szükség, ahol rendetlen népek élnek. A rendőr szerepe pedig az, hogy kis diktátorként meghatározza az osztályban azt, hogy ki hogyan viselkedhet, és ezt a viselkedési kódexet be is tartatja. Eszközei vannak a rend fenntartására. Burkolt és kevésbé burkolt eszközei. Ilyen inkább burkolt eszköz az osztályzás is.

A porosz iskolarendszerben nem emberek élnek együtt, hanem első osztályú tanárok és másodosztályú gyerekek. A tanári szocializáció során a tanár megtanulja, hogy ő az iskola legfontosabb eleme. Ő az aki tud, míg a gyerekek tudatlanok. Ő

az aki fegyelmezett, míg a gyerekek fegyelmezetlenek.

Persze, és ezt a tanárnak is meg kell tanulnia, vannak nála nagyobb hatalmú emberek: a tanfelügyelők, az iskolaigazgató, a tantervek írói nála is tiszteletre méltóbbak, azok tudása előtt viszont neki kell hajlongania. Hátha egyszer közējük emelkedhet.

Ebben a világlátásban nincs helye a valódi demokráciának. Ez megmutatkozik abban, hogy az iskolában nincsenek olyan kisebb közösségek, amelyekben tanárok és gyerekek egyenrangú tagként működnének együtt. Vannak ugyan közösségek, amelyekben csak gyerekek vannak, és vannak, ahol csak tanárok, de olyan, amiben gyerekek és tanárok együtt, egyenrangú félként ülnek nincsenek. Ennek az az oka, mert akkor előfordulna a lehetetlen: egy szavazásnál a gyerekek leszavazhatnák a tanárt, ami azt jelentené, hogy a tanár többé nem felsőbbrendű. Minden látszólagos demokratizálásnak ez a határa. Az iskolában az okosabbak mindig a tanárok.

Poroszos-e a magyar iskolarendszer?

Hadd mondjam ki egyetlen hosszú mondatban, hogy mi minden rossz a porosz iskolarendszerben. Hadd mondjam ki, hogy a porosz iskolarendszer felelős volt a nácizmus bűneiért. A porosz iskolarendszer felelős a mai iskolában dúló agresszióért. Hadd ítéljem el mindazt, ami rossz a porosz iskolarendszerben:

- mert a tanárnak nem szabadna rendőrnek lennie
- mert a tanár nem felsőbbrendű a gyerekhez képest
- mert a tankötelezettség nem a gyereket szolgálja
- mert a tanterv lerombolja a gyerekek tanulási kedvét
- mert a porosz iskola alattvalókat nevel önálló emberek helyett
- mert a szakértők nem tudják, hogy mit *kell* a gyereknek tanulnia

- mert a gyerekeket nem szabadna évfolyamok szerint osztályokra bontani
- mert a gyerekeket nem szabadna osztályozni[3]

Gyakran merül fel az a kérdés, hogy vajon poroszos-e a mai magyar iskolarendszer? Azt gondolom, ha valaki végigolvassa a listát, amit írtam, nem kétséges, hogy igennel lehet válaszolni. Most azonban nem szeretnék megelégedni egy ilyen egyszerű válasszal. Megpróbálom a dolgokat egy kicsit az eredtre visszavezetni, megmutatni, hogy a porosz iskolarendszer egy vírushoz hasonlóan működik. Többé kevésbé természetesen vannak immun emberek, vannak immun iskolák, de a vírus mindannyiunkban benne van. Mi ez a vírus? Hogyan támad? Hogyan lehet ellene védekezni, egyénileg és kollektíven.

A porosz iskolarendszer vírusa egy gondolat, amely azt mondja, hogy a gyereket fel kell emelni egy magasabb szintre, mint ahol van. (Mindez összefüggésben van azzal, amit korábban mondtam, hogy a tanár magasabb rendű ember, mint a gyerek). Ehhez a felemeléshez azután olyan eszközök használhatók, amelyek valójában hosszú távon rombolóak. A valóságos tanulásban a kiindulópont a gyermeki aktivitás, a gyermek kíváncsisága. Ennek elismerése nem vezet oda, hogy a tanár, a felnőtt aktivitását tagadnánk, vagy elítélnénk. Pusztán arról van szó, hogy a felnőttnek tisztelnie kell a gyereket, a tanár aktivitásának arra kell irányulnia, hogy olyan környezetet hozzon létre, ahol a gyerek biztonságosan folytathatja a világ felfedezését. Nem kell a gyereket hermetikusan elzárni a külvilágtól, de biztosítania kell a felnőttnek, hogy a gyerek lehetőleg ne kerüljön veszélybe. A felnőtt bemutathat dolgokat, ajánlhat játékokat, felolvashat könyveket stb. Egyet ne tegyen: ne kényszerítse a gyereket valamit elolvasni, valamit kiszámolni, valamit megírni. Ha ezt teszi, akkor beindít egy rossz folyamatot. Egy folyamatot, amely hosszú távon lefékezi a gyermeki valódi aktivitást, és annak helyébe egy felszínes aktivitást helyez.

Így működik a porosz iskola vírusa.

A porosz iskola vírusa ragályos. Akit a porosz iskola vírusa gyerekkorában megtámad, az felnőttként maga is képes lesz arra, hogy ezt a vírust tovább terjessze.

A gyermeki érdeklődés figyelmen kívül hagyása egy ördögi körhöz vezet. A gyereket nem érdekli, amit tanulnia kell. A tanár joggal érzi magát megerősítve és fokozza a nyomást. A gyerek így lassan maga is elhiszi, hogy csak akkor tanul, ha kényszerítik rá.

A porosz iskola legnagyobb hibája, hogy arra tanítja az embereket, hogy nem képesek dolgokra, a helyett hogy létezésük szépségéről győznék meg őket. Abban az időben, amikor a porosz iskolarendszer kialakult, az Atlanti óceán másik oldalán még egy másik elvben hittek:

„A Jefferson-i demokrácia elve az, hogy a népet (a gyerekeket) úgy kell nevelni, hogy biztosítjuk számukra, az alkalmat közreműködni kezdeményezésekben és közügyekben, hogy felelősséget adunk a kezükbe, hogy biztatjuk őket arra, hogy legyen különvéleményük. Ennek az a nagyszerű erkölcsi következménye van, hogy remekelhetnek a maguk módján, de közben nem érzik magukat különbnek a másiktól, hogy képesek lesznek vezetni, de közben nem válnak törtetőkké, hogy követni fognak tudni másokat, de kisebbségi érzések nélkül. Intézményeinknek már évtizedek óta az lett volna a feladata, hogy ezt az elvet ültessék gyakorlatba a folyamatosan változó technikai és társadalmi feltételek között. E helyett, mintha valami összeesküvés történe, intézményeink úgy működnek, hogy az emberek tudatlan rabszolgaként hagyják el azokat. „[4]

A porosz iskolarendszer ma olyan elterjedt, hogy csak kevesen hisznek abban, hogy egy másik iskolarendszer is lehetséges. Olyan iskolarendszer, amelyről George Dennison így írt:

„Az iskola eszméje – ha nem is a mai bürokratikus formában – az egyike a leghatalmasabb társadalmi felfedezéseknek, amivel

rendelkezünk. Az iskola legmélyebb szükségletünkön alapul, és motivációt ad, amelyet nem tudunk letagadni, még ha akarnánk se. A tanítás a felnőttek kevés természetes funkciójának egyike. Nem adhatjuk fel, ha a gyerekekkel szemben állunk. Ez az igényünket a fiatalok, akik öröklik világunkat – elfogadják. Elképzeléseiket saját egyéniségükről, büszkeségüket, igényeiket jogaikra abból építik fel, amit mi kínálunk nekik, sőt ebből képezik ideáljaikat is. Egyszerűen nem tudom elhinni, hogy ezek a dolgok olyan erőtlenekek lennének, hogy mi a képzést erőszakra kellene alapozzuk, ennek minden káros következményével.” [5]

További irodalom:

Susan Engel: Játékos tanulás

John Holt: Szabadság és azon túl

Fóti Péter: Miért nem tehetnek fel kérdéseket a gyerekek az iskolában?

[1]How Children Fail, How Children Learn

[2]Tolstoy: On Education. The University of Chicago Press, 1967, 16. o.

[3]részletesen lásd: Az osztályzás és a bürokratikus iskola Taní-tani 2007/2 . (%ellyz%)

[4]Paul Goodman: Utopian Essays and Practical Proposals, 1962, Preface

[5]George Dennison: The Lives of Children 1969